

М. П. Требін, доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СУЧАСНА СВІТОВА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА КРИЗА: ЧЕРГОВА ПЕРЕМОГА РЕАЛІСТІВ

Починаючи з давніх часів у світі успішно розвивалися два домінуючі концепти теорії міжнародних відносин, які абсолютно по-різному ставилися до застосування сили в міждержавних відносинах, ролі в них морального чинника [1, с. 60–66]. Продовжуючи розпочату Фукідідом традицію панування сили у відносинах між суверенними політичними одиницями, яка пізніше була представлена в поглядах Н. Макіавеллі, мислителі Нового часу Т. Гоббс, Емер де Ваттель, Г. В. Ф. Гегель, К. фон Клаузевіц та інші надали практично закінченої форми цього напрямку теорії міжнародних відносин, який у ХХ ст. дістав назву політичного реалізму. Паралельно з реалістичним підходом розвивається й інший напрям, виникнення якого в Європі пов'язують з філософією стоїків, розвитком християнства, поглядами гуманістів Еразма Роттердамського, Франсіско де Вітторія, Франсіско Суареса і який отримує свій розвиток у працях голландського юриста Гуго Гроція, представника німецької класичної філософії І. Канта та інших мислителів. У його основі лежить ідея про моральну і політичну єдність людського роду, а також про невід'ємні, природні права людини. Прихильники розглянутої традиції переконані в можливості досягнення вічного миру між людьми – або шляхом правового і морального регулювання міжнародних відносин, або іншими шляхами, пов'язаними із самореалізацією історичної необхідності. Їх ідеї чудові, але реальність значно складніша і сумніша.

Війна в Сирії, анексія Автономної Республіки Крим та підтримка незаконних збройних формувань на Донбасі Російською Федерацією, воєнні конфлікти в Афганістані, Іраку, Лівії, Грузії та в інших куточках світу свідчать про те, що ми в черговий раз зіткнулися із соціально-політичною кризою, яка може перетворитися у світову війну з величезними людськими жертвами [2]. І в черговий раз перемогла думка тих вчених, які вважають, що мир заснований на силі сторін, якщо бажаєш жити у мирі – готуйся до війни, підтримуй свої збройні сили в належному стані. Якби серед радників першого і другого президентів України були б люди, які відстоювали точку зору політичного реалізму, наша сучасність могла бути іншою.

Провідні теоретики політичного реалізму (Р. Арон, Е. Карр, Г. Моргентау, К. Нібур, Г. Шварценбергер, Ф. Шуман та ін.) [1, с. 96–116] сформулювали його класичні положення: міжнародні відносини являють собою взаємодію

держав, які однорідні за своєю суттю, є унітарними учасниками і які, як люди, егоїстичні у своїх устремліннях; взаємодія держав здійснюється хаотично, адже не існує «наддержавного владного центру». У результаті міжнародні відносини є «анархічними»; прагнення до могутності, зокрема до військової переваги, яка гарантує безпеку держав, – головний мотив їх діяльності; держави насамперед виходять зі своїх інтересів. При цьому вони можуть враховувати моральні міркування, однак жодна з них не володіє правом на визначення того, «що таке добре, а що таке погано». Саме категорія інтересу оберігає від зловживань спекуляціями на моралі; політична реальність відрізняється від економічної реальності: для політики головне влада, для економіки – багатство; у світі міжнародних відносин, де домінує силовий фактор, держави завжди повинні бути у повній готовності нападати і захищатися.

Класик політичного реалізму Г. Моргентау сформулював *шість фундаментальних принципів політичного реалізму* [4, р. 4–15].

Перший принцип пов'язаний з імовірнісним характером політичної діяльності у сфері міжнародних відносин. Політика, як і суспільство в цілому, управляється об'єктивними законами, укоріненими в незмінну і далеко не досконалу природу людини, спроби зміни яких завжди приречені на невдачу; однак можна створити теорію, що більш-менш правильно відображатиме ці закони, яка повинна встановлювати факти й інтерпретувати їх. Під політичним реалізмом Моргентау розумів таку політичну доктрину, яка заснована на врахуванні суперечливих сторін людської природи і визнанні обмежених можливостей для побудови справедливого і морального політичного порядку.

Другим принципом є принцип національних інтересів, що розуміються в термінах влади. Концепція національного інтересу дозволяє розглядати міжнародну політику як сферу, відносно незалежну від таких галузей, як економіка, етика, естетика, релігія, етнічні відносини. Моргентау зазначає, що без подібного теоретичного допущення неможливо створити теорію політики. Далі він продовжує, що саме поняття інтересу, що розуміється в термінах влади, дає можливість теоретичного розуміння міжнародних відносин і міжнародної політики. Політичний реалізм позбавляє теорію міжнародних відносин від двох помилок – дослідження мотивів і намірів, що лежать в основі політичних дій, а також вивчення ідеологічних уподобань суб'єктів міжнародних відносин. Точка зору, згідно з якою ключем до розуміння зовнішньої політики є виключно мотиви державного діяча, помилкова. Зовнішню політику не можна розглядати через психологічні феномени. Політичний реалізм визнає значимість політичних ідеалів і моральних принципів, але він вимагає чіткого розмежування між бажаним і можливим: бажаним скрізь і всі часи і можливим у даних конкретних умовах місця і часу. Політичний реалізм також заснований на положенні, що всякі дії з удосконалення суспільства – це

різновид ризикової діяльності. Зовнішня політика повинна бути раціональною з погляду своїх моральних принципів і практичних цілей.

Третій принцип полягає в тому, що інтерес, який визначається у термінах влади, – об'єктивна, універсально обґрунтована категорія, хоча сам інтерес може змінюватися. Тип інтересу, що визначає політичні дії в конкретний історичний період, залежить від політичного і культурного контексту, у рамках якого формується зовнішня політика. Основним критерієм правильності зовнішньої політики держави політичний реалізм вважає відстоювання ним національних інтересів. У той же час зв'язок між національним інтересом і його носієм – державою – є продуктом історії, тому з часом може зникнути.

Четвертий принцип стверджує, що політичний реалізм визнає моральне значення політичної дії. Він також визнає неминучість невідповідності морального імперативу і вимог успішної політики. Неврахування цієї невідповідності могло би внести плутанину в моральні та політичні питання, представивши політику більш моральною, а моральний закон менш суворим, ніж це є насправді. Реалізм стверджує, що універсальні моральні принципи не застосовні до державної діяльності у своєму абстрактному формулюванні і повинні бути пропущені через конкретні обставини місця і часу. Індивід може сказати: «Fiat justitia et pereat mundus» («Нехай гине світ, але торжествує закон»), але держава не має такого права. І індивід, і нація повинні оцінювати політичні дії на основі універсальних моральних принципів, таких, наприклад, як свобода. Проте якщо в індивіда є моральне право принести себе в жертву цим моральним принципам, то нація не вправі ставити мораль вище вимог успішної політики, яка сама по собі заснована на моральному принципі виживання нації. Розсудливість, що розуміється як урахування наслідків політичних дій, є складовою частиною політичної моралі та вищою чеснотою в політиці. Етика судить про дію за її відповідністю моральному закону; політична етика судить про дію за її політичними наслідками.

П'ятий принцип указує на те, що політичний реалізм заперечує тотожність моралі конкретної нації та універсальних моральних законів. Проводячи різницю між істиною і думкою, він поділяє також істину і ідолопоклонство. Усі нації відчувають спокусу, і лише деякі можуть противитися їй протягом довгого часу – представити власні цілі та дії як прояв універсальних моральних принципів. Одна справа знати, що нації є суб'єктом морального закону, інша – стверджувати, що добре і що погано у відносинах між націями. Існує невідповідність між вірою в те, що все підпорядковується волі Бога, і переконаністю в тому, що Бог завжди на чиемусь боці. Ототожнення політичних дій конкретної держави з волею Провидіння не може бути виправдане з моральної точки зору, бо це, по суті, прояв такого гріха, як гординя, проти якого грецькі трагіки і біблійні пророки попереджали і правителів, і керованих. Таке

ототожнення небезпечно і з політичної точки зору, бо воно може викликати спотворений погляд на міжнародну політику і в кінцевому рахунку призвести до того, що держави будуть прагнути знищити одна одну нібито в ім'я моральних ідеалів або самого Господа. З другого боку, саме поняття інтересу, визначеного в термінах влади, не дозволяє нам впасти як у зазначені моральні крайнощі, так і в подібний політичний недомисел. Дійсно, якщо ми розглядаємо всі нації, включаючи свою, як політичні утворення, що мають на меті свої інтереси, визначені в термінах влади, то ми здатні бути справедливими до всіх: по-перше, ми здатні судити про інші нації так само, як ми судимо про свою; по-друге, виходячи з цього ми можемо проводити політику, яка поважає інтереси інших націй і в той же час захищає та просуває інтереси нашої власної нації. Помірність у політиці є відображенням помірності морального судження.

Шостий принцип стверджує різницю між політичним реалізмом та іншими теоретичними школами. Теорію політичного реалізму часто розуміють і інтерпретують неправильно, хоча в ній немає протиріччя між вимогами раціональності, з одного боку, і мораллю – з другого. Політичний реаліст стверджує, що політичній сфері притаманна своя специфіка, подібно до того як це роблять економіст, юрист, етик. Він мислить у термінах інтересу, визначеного як влада, подібно до того, як економіст мислить у категоріях інтересу, визначеного як багатство, юрист – у категоріях відповідності дії юридичним нормам, етик – у категоріях відповідності дії моральним принципам. Економіст запитує: «Як ця політика впливає на багатство суспільства?» Юрист запитує: «Чи відповідає ця політика законам?» Мораліст запитує: «Чи відповідає ця політика моральним принципам?» А політичний реаліст запитує: «Як ця політика впливає на силу нації?» Звичайно, політичний реаліст визнає існування і важливість неполітичних феноменів, але він розглядає їх з точки зору політики. Він також визнає, що інші науки можуть розглядати політику під своїм кутом зору.

Наприкінці 1970-х – 1980-ті рр. в умовах початку розмивання жорсткої біполярної структури реалізм зазнає певної еволюції. Сучасний, модернізований варіант цього напрямку отримав назву неореалізму, або структурного реалізму. Головні положення політичного неореалізму були сформульовані професором Каліфорнійського університету Кеннетом Уолтцем у книзі «Теорія міжнародної політики» (1979) і розвинені у працях Роберта Гілпіна, Джозефа Гріко, Джона Міршаймера та ін. До речі, варто згадати, що Джон Міршаймер у своїй статті «The case for a Ukrainian nuclear deterrent» (1993) [3] стверджував, що ядерний арсенал України та Німеччини міг би гарантувати більш стабільний мир на Землі, оскільки був би фактором стримування в Європі.

Іноді в особливу групу виділяють неореалістів, що стоять на позиції «оборонного» або «захисного» реалізму (англ. Defensive Realism) [1, с. 113–114]. Згідно із «захисним реалізмом», анархія на світовій арені призводить до того, що держави стають «одержимими» безпекою. Це породжує «дилему безпеки», коли спроби однієї держави збільшити свою безпеку (через те що безпека розглядається як гра з нульовою сумою) призводять до наростаючої нестабільності, тому її опоненти відразу ж реагують на зменшення власної безпеки прагненням знову відновити баланс. Це веде безпосередньо до «гонки озброєнь». Основними теоретиками «захисного» реалізму вважаються Стівен Уолт, Стівен Ван Евера, Шипін Тан, Чарльз Глейзер та ін.

У цілому слід виділити основні положення неореалізму: міжнародні відносини розглядаються як цілісна система, що функціонує відповідно до певних законів. Тільки системний аналіз може розкрити природу міжнародних відносин; переносить центр пояснення міжнародної поведінки на рівень міжнародної системи, структурні властивості якої не залежать від зусиль малих та середніх держав, а є результатом взаємодії між великими державами. Відносини між великими державами та іншими державами не є однозначно анархічними, оскільки залежать в основному від волі великих держав; будь-які зміни в анархічній міжнародній системі пов'язані з розподілом влади, що впливає на існуючий баланс сил; боротьба за владу і лідерство продовжують визначати суть міжнародних відносин; вирішальне значення у поведінці держав набуває структурна анархія міжнародної системи, тобто сукупність її зовнішніх примусів і обмежень, які впливають на державу; головні проблеми міжнародних відносин – баланс «заякування», військова готовність, стримування, раціональний вибір; основна мета держав – набуття потужності за допомогою збереження ядерного стримування, збільшення престижу за рахунок створення наднаціональних організацій, отримання економічної та іншої переваги в порівнянні з іншими державами. Загальним, що об'єднує реалістів і неореалістів, є те, що вони вважають, що оскільки природа міжнародних відносин не змінюється впродовж тисячоліть, то немає підстав вважати, що вони придбають якийсь інший характер у майбутньому. Сила була, є і буде визначати характер міждержавних відносин [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 540 с.
2. Требін М. Войны XXI века / Михаил Требин. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. – 608 с.

3. Mearsheimer J. J. The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent / John J. Mearsheimer // Foreign Affairs. – Summer, 1993. – Vol. 72, No. 3. – P. 50–66.
4. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau. – 5th ed., rev. – N. Y. : Alfred A. Knopf, 1978. – xxviii, 650 p.
5. War, Peace and Hegemony in a Globalized World: the Changing Balance of Power in the 21st century / edited by Chandra Chari. – L. ; N. Y. : Routledge, 2008. – xviii, 235 p.

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СЕРЕДНІЙ КЛАС ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

На даний час громадянське суспільство України перебуває на етапі активного розвитку [1, с. 171–203]. Найістотношою передумовою його формування та функціонування є соціальна стратифікація. Стратифікація розвиває структуру суспільства, розширюючи і поділяючи структуру на великі і малі соціальні групи. Наявність у суспільстві чіткої та розвиненої соціальної структури важлива для становлення та ефективного функціонування громадянського суспільства тим, що саме в процесі соціальної стратифікації та в межах соціальних груп створюються умови для плюралізації та артикуляції інтересів, а також для їх агрегації. Крім вищевказаних аспектів у ході соціальної стратифікації відбувається інституалізація групових інтересів і таким чином забезпечується їх постійна присутність у соціальному просторі, а також створюється механізм, який перешкоджає виникненню в суспільстві монополії інтересів окремого громадянина, певної групи, держави, поглинання ними інтересів інших громадян, їх груп або громадянського суспільства в цілому [3, с. 108–112].

У демократичному громадянському суспільстві відносини складаються на основі горизонтальних зв'язків у політиці. Зараз чітко простежується тенденція до зіткнення двох начал у соціальному житті України – мережевого та ієрархічного. Громадянське суспільство, бізнес – це мережеві структури, а бюрократія, що є опорою влади, – ієрархічне начало, яке прагне поширити вплив через свої структури на все суспільство. Взаємодія цих складових дає розвиток третьому напрямові владних відносин – по спіралі, у контексті й термінах діалектичної складової політики. Логічним результатом розвитку і взаємодії громадянського суспільства й держави стають утворення політич-